ПОЗИТИВНІ ДІЇ, РОЗУМНЕ ПРИСТОСУВАННЯ ТА ОБОВ'ЯЗОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ: МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ

МАКСИМОВИЧ Роман - кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного та європейського права Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ORCID ID: https://orchid.org/0000-0003-1812-6624

НЕСТОР Віталій - доктор юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права, Міжрегіональна академія управління персоналом,

ORCID ID: 0000-0002-8194-1392

УДК 342.724

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.64

Стаття аналізує три взаємопов'язані механізми досягнення матеріальної (субстантивної) рівності: позитивні дії, розумне пристосування та обов'язок забезпечення рівності. Показано перехід від формальної рівності, що спирається на однакове ставлення, до субстантивної моделі, орієнтованої на подолання структурних бар'єрів.

Підкреслюється роль соціальної держави як інституційної рамки, що конвертує принцип субстантивної рівності у публічні політики та бюджетні зобов'язання, забезпечуючи реальний доступ до соціальних прав.

Позитивні дії розглянуто як колективно-програмні заходи (квоти, преференції, тимчасові програми), спрямовані на виправлення історичних дисбалансів і забезпечення участі маргіналізованих груп. Розумне пристосування окреслено як індивідуалізований юридичний обов'язок держави, роботодавців і надавачів послуг, що передбачає необхідні та пропорційні модифікації без надмірного тягаря для суб'єкта зобов'язання. Обов'язок забезпечення рівності трактується як інституційна вимога до публічних органів активно просувати рівність і запобігати дискримінації на всіх етапах вироблення політики. Методологічним критерієм легітимності цих інструментів слугує принцип пропорційності, який забезпечує баланс між засобами та метою. На основі напрацювань С. Фредман, А. МакКолґан і Я. Корнідеса, а також міжнародних стандартів (зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю) та релевантної практики Суду ЄС і Конституційного суду ПАР доведено, що сукупне застосування трьох механізмів трансформує право на рівність із декларації на дієвий інструмент соціальної справедливості.

Ключові слова: матеріальна рівність; позитивні дії; розумне пристосування; європейські стандарти; права людини; антидискримінаційне право; обов'язок забезпечення рівності (equality duty); пропорційність; соціальна справедливість; правова держава; соціальна держава; позитивна дискримінація

Постановка проблеми

Забезпечення матеріальної рівності є одним із ключових викликів сучасного правового розвитку як у національному, так і в міжнародному вимірах. Незважаючи на формальне закріплення принципу рівного ставлення у більшості конституцій і міжнародних договорів, практика свідчить, що формальна рівність не гарантує фактичної рівності можливостей, оскільки не враховує структурні, соціальні та історичні нерівності між окремими групами. У цьому контексті

зростає значення позитивних дій, розумного пристосування та обов'язку забезпечення рівності як правових інструментів, спрямованих на активне усунення бар'єрів, що перешкоджають реалізації принципу недискримінації.

З огляду на конституційну доктрину соціальної держави, забезпечення фактичної рівності набуває характеру публічного обов'язку з належним ресурсним, інституційним і процедурним забезпеченням.

У той же час проблема полягає у відсутності єдності підходів до визначення правової природи та меж застосування цих механізмів, їх співвідношення між собою та з принципом формальної рівності. Додаткової складності набуває питання відмежування розумного пристосування як індивідуалізованого обов'язку від позитивних дій як колективних програмних заходів, а також визначення їх взаємозв'язку з інституційними обов'язками держави у сфері забезпечення рівності.

Актуальність дослідження зумовлена потребою теоретичного узагальнення та системного аналізу зазначених правових категорій у вимірі міжнародних стандартів прав людини та практики Європейського Союзу. Вивчення їхньої взаємодії дозволяє не лише уточнити зміст сучасного уявлення про принцип рівності, а й виробити науково обґрунтовані підходи до вдосконалення національного антидискримінаційного законодавства, орієнтованого на подолання структурної дискримінації та досягнення справедливих результатів у реалізації прав людини.

Зв'язок із моделлю соціальної держави уможливлює системну інтеграцію позитивних дій, розумного пристосування та equality duty в політики перерозподілу, соціального захисту і недискримінації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика матеріальної рівності та позитивних дій широко висвітлена у працях провідних зарубіжних дослідників, зокрема Сандри Фредман, яка розробила чотиривимірну концепцію субстантивної рівності, Айлін МакКолґан, що обґрунтовує пріоритет матеріальної рівності у протидії дискримінації, та Якоба Корнідеса, який аналізує позитивні дії крізь призму гендерної рівності. Значний внесок у розвиток порівняльно-правового підходу зроблено у звітах Європейської комісії та Equinet щодо міжнародних практик позитивних заходів. У вітчизняній правовій доктрині окремі аспекти проблеми розглядалися переважно у контексті загальної теорії недискримінації, що зумовлює потребу у більш глибокому дослідженні взаємозв'язку позитивних дій, розумного пристосування та обов'язку забезпечення рівності як єдиної системи реалізації матеріальної рівності.

Отже, **метою статті** є комплексний аналіз позитивних дій, розумного пристосування та обов'язку забезпечення рівності як взаємопов'язаних правових механізмів реалізації матеріальної рівності в умовах соціальної держави, спрямованих на подолання структурної дискримінації та забезпечення фактичної рівності можливостей. У межах дослідження передбачається розкрити їх нормативно-правову природу, порівняльно-правові моделі (симетричну, дерогаційну та субстантивну), визначити відмінності між індивідуальним і колективним характером цих заходів, а також обґрунтувати значення принципу пропорційності як універсального критерію їх легітимності у демократичному суспільстві.

Методологічну основу статті становить поєднання загальнонаукових і спеціально-правових методів пізнання. Історико-правовий метод дав змогу простежити формування інститутів позитивних дій і розумного пристосування в міжнародному та європейському праві, а також їх поступову інституціоналізацію в національних правових системах. Формально-юридичний метод використано для аналізу міжнародно-правових актів (зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Договору про функціонування ЄС, директив ЄС про рівність) і прецедентної практики, яка розкриває правову природу позитивних обов'язків щодо забезпечення рівності. Методи аналізу та синтезу застосовано для узагальнення наукових підходів і практики їх реалізації у

сфері подолання структурної дискримінації. Системно-структурний метод дозволив виявити взаємозв'язок між індивідуальними (розумне пристосування), колективними (позитивні дії) та інституційними (обов'язок забезпечення рівності) складовими єдиного механізму реалізації матеріальної рівності у сучасному праві.

Залучено доктрину соціальної держави для інтерпретації позитивних зобов'язань і пропорційності як балансування між правами та бюджетно-політичними ресурсами.

Виклад основного матеріалу

Позитивні дії становлять невід'ємний елемент права на рівність та ефективного захисту від дискримінації. Вони передбачають цілеспрямоване застосування однієї чи кількох захищених ознак, таких як раса, етнічне походження, стать або інша соціальна характеристика, задля усунення наслідків попередньої дискримінації, компенсації наявних структурних нерівностей, запобігання їх повторенню та досягнення фактичної рівності можливостей. У цьому контексті позитивні дії виступають не лише правовим, а й соціально-політичним інструментом подолання системної дискримінації, спрямованим на трансформацію нерівних суспільних структур.

У міжнародному та національному праві позитивні дії позначаються різними термінами: affirmative action (позитивна дія), special temporary measures (спеціальні тимчасові заходи), equalizing measures (вирівнювальні заходи) або positive measures (позитивні заходи)[1]. Незважаючи на термінологічні відмінності, усі вони мають спільну правову мету — забезпечення матеріальної рівності між особами, що перебувають у нерівних умовах. У межах цього дослідження поняття «позитивні дії» використовується як узагальнюючий термін, що охоплює зазначені підходи.

Типовими прикладами позитивних дій є надання преференцій представникам расових або етнічних груп, недостатньо представлених у закладах вищої освіти, запровадження гендерних квот при формуванні органів влади чи керівних структур, а також інші механізми, спрямовані на усунення дисбалансу у доступі до можливостей.

Аналізуючи питання позитивних дій, варто розпочати з того, що найпоширенішим підходом до розуміння рівності у праві є концепція формальної рівності, що випливає з класичної правової традиції. Вона передбачає, що у правових нормах принцип рівності має бути закріплений як універсальний і загальнообов'язковий. Такий підхід у свою чергу означає однакове ставлення до всіх осіб, що відповідає першій частині класичної формули рівності часів Арістотеля - «ставитися однаково до рівних». Отже, формальна рівність базується на принципі послідовності, який зобов'язує правозастосовні органи забезпечувати однакове ставлення до всіх суб'єктів у подібних правових ситуаціях.

Натомість концепція матеріальної (субстантивної) рівності, враховуючи наявні соціальні нерівності, вимагає активного втручання для їх подолання. На відміну від формальної рівності, що передбачає радше негативні зобов'язання держави та інших суб'єктів владних повноважень утримуватися від встановлення необґрунтованих відмінностей у ставленні, матеріальна рівність покладає на них позитивні обов'язки — вживати конкретних заходів (позитивних дій), спрямованих на усунення структурних причин нерівності[2].

Як слушно зазначає Сандра Фредман, «матеріальна рівність виходить за межі простого однакового ставлення, визнаючи, що ставлення до всіх однаково, попри існуючі форми неблагополуччя чи дискримінації, може лише відтворювати нерівність»[3]. Таким чином, концепція матеріальної рівності фокусується не лише на становищі окремої особи, а й на системних відмінностях між соціальними групами, коли нерівність у ставленні безпосередньо випливає з попереднього чи структурного неблагополуччя певної групи.

[1] Supreme Court of the United States. (2003, June 23). *Grutter v. Bollinger*, 539 U.S. 306.

[2] Fredman, S. (2016). Substantive equality revisited. *International Journal of Constitutional Law, 14*(3), 712–738.

[3] Fredman, S. (2008). *Human rights transformed: Positive rights and positive duties*. Oxford University Press.

Матеріальний (субстантивний) підхід до розуміння рівності покликаний усунути обмеження, зумовлені принципом формальної рівності, відповідно до якого однакове ставлення до всіх у ситуації тривалих соціальних нерівностей лише сприяє закріпленню цих нерівностей. Інакше кажучи, коли всіх осіб розглядають як рівних без урахування фактичної соціальної нерівності, результатом стає відтворення соціального неблагополуччя, а не його подолання. Саме тому для досягнення реальної, тобто фактичної рівності іноді необхідно застосовувати нерівне ставлення, яке дозволяє компенсувати структурні дисбаланси та забезпечити справедливий результат.

Сандра Фредман розробила чотиривимірну концепцію матеріальної рівності, що визначає основні напрями її реалізації у правовій політиці та на практиці:

– подолання циклу неблагополуччя — усунення наслідків історичної дискримінації та соціальної нерівності, що передаються з покоління в покоління;

– виправлення упереджень і стигматизації — протидія дискримінаційним уявленням, стереотипам, приниженню, стигмі та насильству шляхом формування нових соціальних стандартів, які запобігають відтворенню стереотипів;

– посилення участі вразливих груп — створення умов для активної участі представників маргіналізованих груп у всіх сферах суспільного життя, формування так званої «критичної маси», що здатна впливати на прийняття рішень;

– визнання відмінностей і структурна трансформація — забезпечення системних змін, які виходять за межі індивідуальних випадків, покладаючи відповідальність не лише на окремих осіб, а й на організації та інститути, а також формування колективних рішень на інституційному рівні[4].

Іншими словами матеріальна рівність зосереджується на рівності результату, а не лише на формальній рівності. Вона не обмежується першою частиною Арістотелівського принципу («ставитися однаково до рівних»), а й включає і другу його частину, яка передбачає, що для досягнення справжньої рівності необхідно по-різному ставитися до тих, хто перебуває у нерівному становищі. Такий підхід виходить за межі формального розуміння рівності й орієнтується на фактичну рівність можливостей і результатів.

У цьому контексті матеріальна рівність безпосередньо пов'язана з концепцією непрямої дискримінації (disparate impact discrimination), що виникає тоді, коли норма чи політика є формально нейтральною, проте має негативний вплив на певні соціальні групи. Такий тип дискримінації проявляється тоді, коли відмінності між суб'єктами прав ігноруються, а правові норми застосовуються без належного урахування конкретних обставин та особливостей груп, яких вони стосуються.

Подібний підхід, заснований на принципі «one-size-fits-all», тобто універсального, єдиного стандарту для всіх, нехтує потребами та внутрішніми обмеженнями окремих соціальних груп. Припущення, що всі особи є рівними від початку без визнання наявної соціальної нерівності стартових позицій, призводить до того, що правові системи фактично закріплюють і відтворюють існуючу нерівність, попри формальне проголошення рівного ставлення.

Як слушно зауважує Айлін МакКолґан, саме матеріальна (субстантивна) рівність, а не формальна, є ключовим чинником у боротьбі з дискримінацією[5].

У той же час як зазначає Якоб Корнідес, гендерна рівність не означає, що жінки та чоловіки мають абсолютно однакові права, а радше передбачає однакові умови життя, зокрема рівну оплату праці, рівні можливості обіймати керівні посади тощо. Для досягнення справжньої рівності необхідно враховувати фактичні відмінності між статями (наприклад, здатність жінок до вагітності), які можуть становити перешкоду на шляху до реальної рівності. Подолати ці об'єктивні відмінності можливо лише шляхом диференційованого підходу у правовому регулю-

[4] Fredman, S. (2016). Substantive equality revisited. *International Journal of Constitutional Law, 14*(3), 712–738.

[5] McColgan, A. (2014). *Discrimination, equality and the law*. Hart Publishing.

ванні, тобто через застосування позитивних дій[6].

Таким чином, навіть якщо це може здаватися певною суперечністю, поняття рівність не є тотожним поняттю однакові права, а законодавство у сфері протидії дискримінації може цілком легітимно містити різницю у ставленні, якщо вона спрямована на усунення структурної нерівності та досягнення фактичної рівності можливостей.

Отже, позитивні дії ґрунтуються на концепції матеріальної рівності. Вони являють собою заходи, спрямовані на подолання структурних відмінностей між соціальними групами, з метою досягнення фактичної рівності шляхом цілеспрямованого урахування цих відмінностей. Інакше кажучи, позитивні дії не нівелюють відмінності, а навпаки — визнають їх як необхідну передумову для реалізації справжньої рівності можливостей[7].

Водночас розуміння позитивних дій у різних правових традиціях є неоднаковим і значною мірою залежить від соціального та географічного контексту. Те, що в одній юрисдикції розглядається як легітимний механізм забезпечення рівності, в іншій може сприйматися як виняток із принципу недискримінації.

У цьому дослідженні поняття позитивних дій розглядається крізь призму підходу Сандри Фредман, яка виокремлює три основні моделі розуміння позитивних дій:

– симетричний підхід (symmetric approach), за якого позитивні дії тлумачаться як нейтральні інструменти, доступні для будь-якої сторони, що зазнає дискримінації;

– підхід дерогації (derogation approach), який розглядає позитивні дії як виняток із загального принципу рівного ставлення;

– матеріальний (субстантивний) підхід (substantive approach), що сприймає позитивні дії як необхідний елемент досягнення фактичної рівності, а не як відступ від неї[8].

Проаналізуємо кожну з цих моделей детальніше.

Згідно із симетричним підходом, позитивні дії розглядаються як порушення принципу рівності. Така інтерпретація ґрунтується на переконанні, що будь-яке розрізнення за ознакою, зокрема раси чи статі, суперечить самій сутності рівного ставлення. Відповідно рівність трактується як абсолютна заборона врахування відмінностей між групами чи індивідами. Цей підхід чітко відображено у висловлюванні судді Верховного суду США Джона Робертса: «Єдиний спосіб припинити дискримінацію за расовою ознакою — це припинити дискримінацію за расовою ознакою»[9].

Підхід дерогації виходить із того, що позитивні дії становлять виняток із загального принципу рівності. Згідно з цим підходом позитивні заходи не розглядаються як невід'ємна частина забезпечення рівності, а радше як допустиме відхилення від принципу рівного ставлення, виправдане необхідністю досягнення фактичної рівності у специфічних випадках[10].

Саме такого підходу традиційно дотримується Європейський Союз. Зокрема, як у Договорах, так і в Директивах ЄС про рівність позитивні дії формулюються як допустимі винятки з принципу недискримінації, які держави-члени мають право запроваджувати для досягнення повної та фактичної рівності. Це закріплено, зокрема, в статті 157(4) Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), де зазначено, що принцип рівного ставлення не перешкоджає державам-членам застосовувати заходи, спрямовані на усунення фактичних нерівностей між чоловіками та жінками у сфері праці та зайнятості[11].

---

[6] Cornides, J. (2012). Three case studies on anti-discrimination. *The European Journal of International Law, 23*(2), 517–547. https://doi.org/10.1093/ejil/chs022

[7] European Commission. (2009). *International perspectives on positive action measures: A comparative analysis in the European Union, Canada, the United States and South Africa*. Office for Official Publications of the European Communities.

[8] Fredman, S. (2008). *Human rights transformed: Positive rights and positive duties*. Oxford University Press.

[9] Supreme Court of the United States. (2007). *Parents Involved in Community Schools v. Seattle School District No. 1*, 551 U.S. 701.

[10] Equinet. (2014). *Positive action measures: The experience of equality bodies*. Equinet – European Network of Equality Bodies.

[11] Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), Oct. 26, 2012, *Official Journal of the European Union*, C 326.

Так, наприклад, відповідно до статті 5 Директиви 2000/43/ЄС про впровадження принципу рівного ставлення незалежно від расового чи етнічного походження зазначається, що з метою забезпечення повної рівності на практиці принцип рівного ставлення не перешкоджає жодній державі-члену підтримувати або запроваджувати спеціальні заходи, спрямовані на запобігання чи компенсацію неблагополуччя, пов'язаного з расовим або етнічним походженням[12].

Таким чином, у межах дерогаційного підходу позитивні дії розглядаються не як складова права на рівність, а як інструмент тимчасового відступу від формальної рівності з метою досягнення матеріальної рівності результатів.

І наостанок матеріальний (субстантивний) підхід виходить із того, що позитивні дії є невід'ємним засобом досягнення рівності, а не відступом від принципу рівності. Цей підхід розглядає позитивні заходи як органічну частину системи правового захисту від дискримінації, що забезпечує реалізацію рівності у фактичному, а не лише формальному вимірі.

Яскраво цю позицію сформулював суддя Мосенеке з Конституційного суду Південної Африки, зазначивши таке: «Заходи з відновлення справедливості не є відступом від принципу рівності, а становлять його сутнісну й невід'ємну частину. Їх основна мета полягає у сприянні досягненню рівності»[13].

У контексті аналізу позитивних дій як механізму забезпечення фактичної рівності важливо звернути увагу на поняття обов'язку забезпечення рівності, що покладається на державу.

Так, обов'язок забезпечення рівності може бути визначений як законодавчо встановлений позитивний обов'язок державних органів та інших суб'єктів публічного управління сприяти досягненню рівності та запобігати дискримінації, виходячи за межі загального обов'язку утримуватися від дискримінаційних дій. Інакше кажучи, ці обов'язки зобов'язують державні установи не лише враховувати потребу усунення незаконної дискримінації, переслідування чи віктимізації, але й активно сприяти забезпеченню рівних можливостей між особами, які мають захищені ознаки (protected characteristics). Таким чином, обов'язок забезпечення рівності передбачає активне просування рівності, а не лише пасивне дотримання принципу недискримінації[14].

Варто зазначити, що хоча окремі види таких обов'язків можуть бути кваліфіковані як позитивні дії, не всі позитивні дії є обов'язками. Інакше кажучи, лише деякі позитивні заходи, наприклад квоти, мають обов'язковий характер і можуть бути визначені як елементи обов'язку забезпечення рівності.

Згідно із сучасними порівняльно-правовими дослідженнями у європейському правовому просторі сформувалися три основні категорії законодавчо встановлених обов'язків щодо рівності:

– превентивні обов'язки (preventive duties) — зобов'язання організацій (як державних, так і приватних) вживати заходів для запобігання дискримінації, переслідуванню чи сексуальним домаганням у сфері праці або під час надання товарів і послуг;

– інституційні обов'язки (institutional duties) — вимога до організацій (публічних і приватних) сприяти рівності серед працівників або серед осіб, які користуються їхніми послугами;

– обов'язки з підтримання рівності (mainstreaming duties) — зобов'язання державних органів враховувати принцип рівності у процесі здійснення своїх функцій, включно із законотворчістю, бюджетуванням, регулюванням і формуванням державної політики[15].

Таким чином, обов'язки щодо забезпечення рівності становлять інституційний

[12] Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, 2000 O.J. (L 180) 22.

[13] Constitutional Court of South Africa. (2004). *Minister of Finance v. Van Heerden* (CCT 63/03) [2004] ZACC 3, 2004 (6) SA 121 (CC).

[14] Government Equalities Office. (2011). *Equality Act 2010: Public sector equality duty – What do I need to know? A quick start guide for public sector organisations*. Government Equalities Office.

[15] Equinet. (2016). *Making Europe more equal: A legal duty?* Equinet – European Network of Equality Bodies.

прояв позитивних зобов'язань держави, спрямованих на реалізацію матеріальної рівності у правовій системі.

У соціальній державі equality duty виконує функцію інституційного «шлюзу», через який принцип субстантивної рівності трансформується у програмні акти, бюджетні пріоритети та стандарти надання публічних послуг (освіта, охорона здоров'я, зайнятість), забезпечуючи матеріальний зміст прав.

Ще одним способом глибше розкрити сутність позитивних дій є аналіз їхнього співвідношення з іншим важливим інструментом забезпечення рівності — розумним пристосуванням (reasonable accommodation).

Так, розумне пристосування означає необхідні та доцільні зміни чи коригування, які не накладають непропорційного або надмірного тягаря на суб'єкта зобов'язання, коли такі зміни потрібні у конкретному випадку для забезпечення особам з інвалідністю можливості користуватися всіма правами людини та основоположними свободами на рівній основі з іншими.

Прикладами розумного пристосування можуть бути:

– забезпечення доступності приміщень і інформації для осіб з інвалідністю;

– модифікація обладнання чи робочого середовища;

– перегляд організації діяльності або розкладу роботи;

– адаптація навчальних програм, матеріалів і методів викладання;

– коригування медичних процедур;

– забезпечення підтримки персоналу, що необхідна для участі особи з інвалідністю за умови, що це не створює непропорційного чи надмірного тягаря[16].

Варто зазначити, що провадження обов'язку щодо розумного пристосування передбачає дотримання кількох ключових принципів:

– виявлення та усунення бар'єрів, які перешкоджають реалізації прав осіб з інвалідністю, шляхом діалогу з відповідною особою;

– оцінювання здійсненності пристосування — воно не може вимагатися, якщо є юридично або фактично неможливим;

– оцінювання доцільності та ефективності пристосування — воно має бути необхідним і придатним для забезпечення реалізації відповідного права[17].

Як й у випадку з позитивними діями, визначальним чинником для оцінки необхідності розумного пристосування є аналіз пропорційності. Він передбачає не лише оцінку того, чи створює передбачене пристосування непропорційний або надмірний тягар для суб'єкта зобов'язання, але й визначення пропорційного зв'язку між засобами, які застосовуються, і метою, що полягає у забезпечення можливості реалізації відповідного права. Важливим елементом є також перевірка, чи є обране пристосування адекватним і придатним для досягнення основної мети — просування рівності та усунення дискримінації щодо осіб з інвалідністю.

Таким чином, як позитивні дії, так і розумне пристосування мають спільну нормативну основу — вони є проявами позитивних зобов'язань держави та приватних суб'єктів щодо забезпечення матеріальної рівності шляхом активного втручання, пропорційного до виявлених відмінностей і потреб конкретних осіб або груп.

Однак, попри спільну мету, що полягає у досягненні фактичної рівності, розумне пристосування та позитивні дії відрізняються за своїм правовим характером, сферою застосування та суб'єктним спрямуванням. Розумне пристосування є індивідуалізованим обов'язком, що вимагає від державних органів, роботодавців чи надавачів послуг забезпечити конкретні зміни або модифікації для особи з інвалідністю з метою гарантування їй рівного доступу до прав і можливостей. Воно застосовується ad hoc, тобто у відповідь на потреби конкретної особи, і є обов'язковим юридичним зобов'язанням, невиконання якого становить форму дискримінації. Натомість позитивні дії мають колективний і програмний характер — це

[16] United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations General Assembly, A/RES/61/106.

[17] United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2018, April 26). *General comment No. 6 on equality and non-discrimination* (CRPD/C/GC/6). United Nations.

системні політики чи заходи, спрямовані на усунення історичних або структурних нерівностей щодо цілих соціальних груп. Вони, як правило, мають тимчасовий або превентивний характер і спрямовані на досягнення матеріальної рівності у ширшому соціальному контексті. Отже, якщо розумне пристосування є засобом індивідуальної компенсації, то позитивні дії — інструментом інституційної трансформації, покликаним змінити самі умови, що породжують нерівність.

Висновки

Позитивні дії, розумне пристосування та обов'язок забезпечення рівності становлять взаємопов'язані складові сучасної концепції матеріальної рівності, яка слугує переходом від формального до субстантивного розуміння принципу недискримінації. Ці механізми ґрунтуються на визнанні того, що однакове ставлення до всіх не завжди забезпечує справедливість, а навпаки може відтворювати наявні соціальні та структурні нерівності. Позитивні дії, спрямовані на усунення історичних та інституційних дисбалансів між групами, мають колективний і програмний характер та виконують функцію інструмента соціальної трансформації. Розумне пристосування, навпаки, є індивідуалізованим юридичним обов'язком, який гарантує особам з інвалідністю та іншим вразливим категоріям реальний доступ до прав і можливостей через конкретні та доцільні зміни без накладення непропорційного тягаря на суб'єкта зобов'язання. Обов'язок забезпечення рівності, закріплений у законодавстві низки держав, інституціалізує позитивні зобов'язання держави, вимагаючи від органів влади та інших суб'єктів публічної сфери не лише утримуватися від дискримінації, але й активно сприяти усуненню нерівності у процесі формування та реалізації політики. Спільною методологічною основою для цих механізмів є принцип пропорційності, який забезпечує баланс між засобами та метою, надаючи їм легітимності в демократичному суспільстві.

У межах соціальної держави ці механізми набувають не факультативного, а обов'язкового й системоутворюючого значення, адже слугують інструментами реалізації конституційного принципу фактичної рівності.

У своїй сукупності ці інструменти перетворюють право на рівність із декларативного постулату на дієвий механізм реалізації соціальної справедливості, що відповідає сучасним міжнародним стандартам прав людини та тенденціям розвитку європейського антидискримінаційного права.

Література

1. Constitutional Court of South Africa. (2004). *Minister of Finance v. Van Heerden* (CCT 63/03) [2004] ZACC 3, 2004 (6) SA 121 (CC).
2. Cornides, J. (2012). Three case studies on anti-discrimination. *The European Journal of International Law, 23*(2), 517–547. https://doi.org/10.1093/ejil/chs022
3. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, 2000 O.J. (L 180) 22.
4. Equinet. (2014). *Positive action measures: The experience of equality bodies*. Equinet – European Network of Equality Bodies.
5. Equinet. (2016). *Making Europe more equal: A legal duty?* Equinet – European Network of Equality Bodies.
6. European Commission. (2009). *International perspectives on positive action measures: A comparative analysis in the European Union, Canada, the United States and South Africa*. Office for Official Publications of the European Communities.
7. Fredman, S. (2008). *Human rights transformed: Positive rights and positive duties*. Oxford University Press.
8. Fredman, S. (2016). Substantive equality revisited. *International Journal of Constitutional Law, 14*(3), 712–738.
9. Government Equalities Office. (2011). *Equality Act 2010: Public sector equality duty – What do I need to know? A quick start guide for public sector organisations*. Government Equalities Office.
10. McColgan, A. (2014). *Discrimination, equality and the law*. Hart Publishing.
11. Supreme Court of the United States. (2003, June 23). *Grutter v. Bollinger*, 539 U.S. 306.
12. Supreme Court of the United States. (2007). *Parents Involved in Community Schools v. Seattle School District No. 1*, 551 U.S. 701.

13. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), Oct. 26, 2012, *Official Journal of the European Union*, C 326.

14. United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2018, April 26). *General comment No. 6 on equality and non-discrimination* (CRPD/C/GC/6). United Nations.

15. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations General Assembly, A/RES/61/106.

POSITIVE ACTION, REASONABLE ACCOMMODATION AND THE EQUALITY DUTY IN THE SOCIAL (WELFARE) STATE: MECHANISMS FOR IMPLEMENTING SUBSTANTIVE EQUALITY

The article examines three interrelated mechanisms of substantive equality—positive action, reasonable accommodation, and the equality duty. It traces the shift from formal equality, centred on identical treatment, to a substantive model addressing structural barriers.

The analysis situates these mechanisms within the framework of the social (welfare) state, which converts substantive equality into public policies and budgetary commitments, thereby ensuring effective access to social rights.

Positive action is presented as collective, programmatic measures (quotas, preferences, temporary schemes) designed to redress entrenched disadvantages and enable meaningful participation of under-represented groups. Reasonable accommodation is conceptualised as an individualised legal duty of states, employers and service providers to implement necessary and proportionate adjustments without imposing an undue burden. The equality duty is analysed as an institutional obligation requiring public authorities to proactively mainstream equality and prevent discrimination across policymaking. Proportionality operates as the core test of legitimacy, ensuring an appropriate balance between means and aims. Building on the work of Sandra Fredman, Aileen McColgan and Jakob Cornides, and drawing on international standards (notably the UN CRPD) as well as relevant case law of the CJEU and the South African Constitutional Court, the article argues that the combined use of these mechanisms turns the right to equality from a declarative principle into an effective tool of social justice.

Keywords: substantive equality; positive action; reasonable accommodation; European standards; human rights; anti-discrimination law; equality duty; proportionality; social justice; law-based (rule-of-law) state; welfare state; positive discrimination.